

A fejedelemasszony udvara,

Írta KOVÁCS SÁNDOR.

I.

Ezelőtt mintegy 250 esztendővel fényes ünnepségre készült a gyulafehérvári fejedelmi udvar. 1643. tavaszán kelt egybe II. Rákóczy György ifjú fejedelem menyasszonyával, a szépséges és dúsgazdag Báthory Zsófiával. A menyegző hét országra szólt; megjelent rajta a hű Erdély s az anyaország aristokrátiájának színe-java, elküldte képebeli emberét a magyar király, ajándékokkal kedveskedett a moldvai és havasalföldi vajda, sőt a szomszédos,-hatalomban, fényűzésben királyával versenyző lengyel nemesség sem maradt távol. Az alkalom és a család egyiránt méltó volt erre az általános érdeklődésre és figyelemre. A menyasszony az egykor virágzó s kora száradást ért Báthoryház törzsének utolsó hajtása, a kiben föléledt enyésző fajának minden kiváló erénye, minden félelmes, romboló szenvedélye, minden végzetes hibája: a féktelen uralomvágy, szigorú felekezeti jellemű, türelmetlen, kegyeskedésbe vesző hitbuzgóság, pompaimádás, változékony szeszély. A vőlegény

anyja Lórántfy Zsuzsanna volt, a kit a kor lelki nagyságáért, szelíd, igazán nőies jelleméért a magyar asszony eszményeképp tisztelt. Az öreg Rákóczy György is kiváló alak, bár a nagy stílú államférfiak e századában nem válhatott elsőrendű csillaggá. Mint fejedelem a Bethlen törte ösvényen járt, a nagy elődhöz méltó lelkesedéssel és buzgalommal harcolt nemzete jövőjéért, vallása szabadságáért. Udvara pedig ez idő tájt első tűzhelye a magyar nemzeti életnek és kultúrájának; a rajt lobogó láng fénye elhat messze napnyugatig, még a török hódoltság szomorú, letarolt vidékeire is. Érthető dolog ennél fogva, hogy a magyarságnak minden rétegét átjárta a fejedelmi család öröme; még azok is részt vettek az ünnepelésben, a kiket politikai és vallási meggyőződés elválasztott a Rákóczyaktól, de hódolattal hajoltak meg a családi élet szeplőtlen tisztasága előtt.

A gyulafejevári menyegző után másfél év múlva 1644. nyarán következett a murányi nász, a murányi Vénus, Széchy Mária násza Wesselényi Ferencsel. Egybekelésöket érdekes részletekben, fordulatokban. gazdag, izgalmas regény előzte meg, a minek emléket Wesselényiék udvari költője, Gyöngyösi István szállatta át az utókorra. Ez a lakodalom nem volt sem fényes, sem zajos, hanem inkább csendes, komoly, a hogy özvegyekhez illett. Széchy György erélyes jellemű, kaland éhező, férfias élvezetek után sóvárgó leánya, a kit az egykorúak «jó lóhái és szemes asszony» néven ismernek, megtagadja egész múltját s neme természetének megfelelő körben, a családi tűzhely felszított lángja mellett keres tisztább örömeket, nemesebb ingert szívének. Murány bástyáján, abban

a percben, a mikor az elszánt asszony a fölérkezett Wesselényinek kezét nyújtja, bukik el végkép, föl támaszthatatlanul történelmünkben a renaissance korának nőideálja, az amazon-typus, mely egyéniségét szertelenségig érvényesíti, élete módjában a férfiak csapásán indul, lovagol, vadat űz, tivornyákra jár. A régi ideál bukásakor már megjelent a következő korszak, a katolikus renaissance klasszikus alakja a kegyeskedő Báthory Zsófiában s épen delelőjén ragyog a reformatió nőeszméje. Ez utóbbinak megtestesítője Lorántfy Zsuzsanna, a gazdasszony és családanyaj a kinek egész földi pályája csupa lemondás, önfeláldozás, kifogyhatatlan szeretet. Talán nincs életének egyetlen pillanata, a melyben kizárólag magára gondolt volna. «Fejedelmi nő, az volt bizonytal, világ szerént, lélek szerént.» De. a szelíd s családjában boldog fejedelemasszony egyben megegyezik a murányi szerelmi kaland hősével: mind a kettőnek tekintélyes, nagyhírű ember volt a férje s mégis leánykori nevet tartotta fenn a néphagyomány. Erősen kifejlett egyéniségök kiirthatatlanul belevésődött a nemzet lelkébe s bár, a kik őket látták, rég porladoznak mohosult sírokban, a költészet és a hála alakjukat, ne vöket megövtá a romlandóság enyészttő hatalmától.

II.

Ha kiváló egyéniséggel találkozunk, az első kérdés, a mire felelnünk kell, milyen törzsből hajtott ki az ág? és milyen föld táplálja életnedvével a családfát? A nemzet, vallás, társadalmi osztály, család, mely az őstől örökölt hagyományt eltékozolhatatlan kincseképpen őrti s éber gondossággal plántálja

az ifjabb nemzedék lelkébe, az egyén belső életéből, törekvéseiből és gondolkodásából sokat megmagyaráz, fejlődésének sok rejtélyét föloldja.

A Lorántfyak eredete homályba vész. Bár a család nagyon régi, országos jelentőségre egyetlen tagja sem emelkedett. Nem érdekelték őket a nemzeti élet nagy kérdései, visszavonultak családi fészükbe s nemzedékről nemzedékre szigorúbb takarékossgal gyarapították örökölt vagyonukat. A XVI. század végén nagy hatalom a Lórántfyház a felvidéken, reája szállt a Dobók uradalmaival együtt az ősi Perényi birtok: Sárospatak s még néhány vár. A gazdálkodás, takarékossg ösztöne élt az utolsó sarjban, Zsuzsannában is, a ki a Rákóczyház birtokainak értékét körülbelül megháromszorozta, de a vagyon, a mit munkájával fölhalmozott, nem irtotta ki lelkéből az élet ideális javainak szeretetét; egyház, haza, szegény nép drága volt szívének s jobb keze el nem fáradt a jötevében. A Hernád és Sajó vidékét, a Lorántfyak birodalmát ősidőktől fogva tiszta magyar nép lakja, szabadságát, hazáját szerető. Ezen a tájon születtek utóbb II. Rákóczy Ferencz és Kossuth, a magyar szabadság nagy vértanúi; ez a vidék szülte és nevelte költővé Tompát, a nemzeti megalázás és szenvedés korának érzékeny lelkű lantosát. A haza földjének szeretete, a nemzeti nyelvhez, a nemzeti élet és művelődés legfőbb symbolumához való törhetetlen ragaszkodás, a mi e nagyjaink lelkét megragadta, egyik főalkotó elem a XVII század nagy asszonyának Lórántfy Zsuzsannának leveleiben. E levelek nehézkes, ritmustalan prózája költészetté dicsőül, a midőn a hazaszeretet, szülői

aggodalom, lelki nemesség lángja csap ki belőle. Az a tulajdonsága, hogy lelke a föld kisszerű küzdelmei közül fel bir emelkedni olyan álláspontra, a honnan az élet jelenségeinek összefüggését látja s értéköket, viszonyukat megítélheti, költővé avatja őt Bár nem írt verset, lelkében hullámot ver minden érzés, a mi a század nagy magyarjaiban élt. Csupán a munkatér, a szerep különbözik, az ihlet, a belső rugó közös.

Zsuzsanna korán árvaságra jutott 12 éves múlt, a mikor anyja meghalt, 15 sem volt egészen, a midőn atyját is elvesztette. Bár nevelését aránylag rövid ideig intézte a gondos szülői kéz, az apa és anya hatása meglátszik a gyermekleány s a későbbi úrnő jellemén. Mihály úr, Zsuzsanna atyja egyszerű, de mély érzésű, becsületes s mindenk felett vallásos ember volt; bár sok csapás érte, vallásos érzése sohasem rendült meg, Istenbe vetett bizodalma nem ingadozott A reformatió híve volt, szerette üldözött egyházát, a pataki iskoláról bőkezűen gondoskodott Vallási dolgokban teljesen udvari papjának tanácsán járt; mint ezen korbeli főuraink általában, jól érezte magát a gyülekezetben, a melylyel együtt épült a buzgó éneklés, imádság és prédikáció által. Jellemének ezen egyházas vonása örökségkép szállt leányaira, legfőkép Zsuzsannára, a ki bár «mint nő s anya hordott keresztet s fogyatta kétség, siralom», élete minden idejében a felséges Úrnak árnyékában nyugovék, az Úr neve zengett ajkain halálig, belőle fakadt öröme s benne enyészett el fájdalom. Anyjáról Zeleméri Borbáláról s mostohájáról, Andrassy Kátáról, a kivel atyja 1613-ban kelt egybe, kevesebbet tudunk, korán elhaltak, de bizonyára nemes, szere-

tettel gazdag lélek volt mind a kettő, mert Zsuzsanna mindvégig, éltes korában is a hálás gyermekszív kegyeletével gondol reájuk.

Lórántfyék, míg a családfő élt, többnyire Patakon és Ónodon laktak, a nagy nemzeti temető szomszédságában. Ezen a vidéken múltak el Zsuzsanna gyermekévei, a hol minden rög a múlt nagy válságairól, nemzete nagy szenvedéseiről beszélt. A vár körül száguldozó török martalócok eszébe juttatták a haza égő sebét, a félhold uralmát. Különbözik a végházak változatos élete, a mit Balassi megragadóan ír le egyik szép katonanékekében, gazdag táplálékot adott a serdülő leány munkás képzeletének. Bizonyára gyönyörűséggel nézte Ónod bástyáiról a véres zászlók alatt kopjáikat viselő vitézeket, a mint a sík mezőségen jó sólymok módjára széjjel nyargaltak; örömmel és büszkeséggel telt meg, a midőn látta őket alkonyattájban vagy virradatkor fárasztó csataviselés után megtérni diadalmas fővel, bőséges zsákmánnyal. Csodálta atyjában a rettenthetetlen hőst, a ki félelmes karjával távol tartja a martaléokra leső ellenséget s mikor a vészfelleg elvonul, jó felesége mellett, gyermekei között vidul föl. A végeken szükséges éber vigyázás, az örökös tábori élet látása hozzászoktatta a harc izgalmaihoz s gyökeret vert lelkében az a gondolat, hogy a magyar férfi katonának született s nemes emberhez legjobban illő életpálya a hadviselés, a haza védelme. Mint anya így nevelte később két szerelmes fiát, Györgyöt és Zsigmondot; gondja volt rá, hogy a táborozás fáradalmainak elviselésére, megedződjenek, hideget, sanyarúságot békével tűrjenek. 1635. dec. 1-én férjének írt levelében meg-

pirongatja idősebb fiát, hogy annyira fázékony. Írja kegyelmed, hogy hideg volna oda és Rákóczy György (t. i. a fiú) megsokallotta volna az vállba vágott mentébe az templomba az hideget, de bár máskor is úgy öltözzék, ha kegyelmed olyan mentét ad neki, de mégis szégyen volt neki, ha az templomba adták reá, ifjú legény lévén és megfázott.»¹ Egy év múlva pedig, a mikor Rákóczy Borosjenő táján várta seregével Bethlen Istvánék támadását, arra kéri, ereszsze a két fiút maga mellé a táborba. «Azt akarom kegyelmednek jelenteni, édes uram, tudja azt kegyelmed, hogy immár Isten kegyelmessége által annyi ideje vagyon az gyermekeknek, hogy az mit látnak, megemlékeznek róla, azért ha kegyelmednek tetszenék és akadályára nem lenne kegyelmednek, talán nem ártana, ha kegyelmed elvinné őket csak egy hálásra is, mégis látnák meg mind az két tábort, írja kegyelmed, hadd tudnám őket készíteni, lám, nem messze vagyon módja kegyelmednek.» Sőt asszony létére maga sem riad vissza a fáradalmaktól; hadjárás idején valóságos jobb keze urának, az élelmezés jó részt az ő vállaira nehezül. Újra meg újra biztosítja férjét: «En édes Uram, Isten segítsége velem lévén, valamire elégséges leszek, semmi fáradságot nem szánok, valamit vékony elmével fölérek.» Ezt a jelenséget mély hitvesi szeretete mellett a gyermekkor emlékei magyarázzák meg. A nevelés a Lorántfy fészekben a XVII. század szokása szerint házi nevelés volt Akkoriban nem voltak nevelő intézetek, ismeretet, jó modort, gazdálkodást, táncot, mindent a szülői házban kellett el-

¹ Főforrásul szolgáltak a Rákóczykorról kiadott gazdag levelezésés okiratgyűjtemények. Idézeteimet is onnan-szedem.

sajátítani. A leányt nem a közéleti szereplésre nevelték, hanem a családi tűzhely őrévé, gazdasszonynyá, feleséggé, anyává. Ez lévén a kitűzött cél tanulás dolgában a XVII. századbéli leányokat nem nagyon erőltették meg. Az udvari pap megtanította őket írni, olvasni, megismertette velök a Bibliát, vallásuk alapigazságait, a gyönyörű zsoltárokat s ha arra valók voltak, fölébresztette bennök a költészet, az eszményi világ szeretetét Valószínűleg tőle tanulták meg a zenét is, a tambura és gitár kezelését. A nevelés sikere jelentékeny részben az «öreg asszonyoktól» függött. Ez «öreg asszonyok» nem tartoztak a cselédséghez s nevöket nem korukról kapták; afféle mindenesek voltak, az úrnő bizalmasai, segédei, ápolói és szórakoztatói s többnyire elszegényedett, előzvegyült nemes asszonyok, a kik támasz nélkül állva élemedett napjaikra egy-egy hatalmas főúr várában húzódtak meg. Tulajdonképen ők vezették be a sarjú leánykát a háztartás titkaiba, tőlük tanulták a társadalmi érintkezés formáit, sőt az ízléses öltözködést is. Időjárással bizalmas, belső barátság szövődött köztük; mennél szigorúbban éreztette az anya úrnői hatalmát gyermekeivel, annál jobban vonzódtak ezek öreg asszonyaikhoz, a kik gyakran elkísérték őket a férj házába s velük maradtak, mint tanácsadóik az új viszonyok közt. A nevelés vallásos jelleme azonban mindenütt érvényre jutott; a Biblia ismerete nélkül a leányt szülei férjhez nem adták. Egy fennmaradt szerelmes levélben a távol levő vőlegény aggódva tudakolja szerette menyasszonyától, olvassa-e szorgalmasan a Bibliát. Az életnek és vigasztalásnak e legfőbb könyvét a menyasszony magával vitte férje

házába, mint hozományának legértékesebb részét s házas életének felhős napjain belőle merített vigasztalást és erőt. Oda írta be egymásután gyermekei nevét, születésük napját, úgy hogy a családi Biblia idő multával családi emlékkönyvvé vált s becse emberöltőről emberöltőre növekedett

Atyja és mostoha anyja halála után a 15 éves Zsuzsannára maradt két húga nevelésének s a nagy terjedelmű birtokok kormányzásának gondja. Nagy teher volt, de az ifjú hajadon vállalai megbírták. A családfő elhunytának hírére megmozdult a rokonság s megpróbálta elperelni az árvák örökségét. A XVII. század mágnásának úgy szólva egész tetterejét a tábori élet, vadászat, végtelen tivornyázás és perlekedés merítette ki; tudományos viták, vallási kérdések, nemzeti érdekek kevésbé ragadták meg. Minden menyegzőn, temetésen megjelent az örökké éhes rokonhad, hogy igazi vagy képzelt jussát követelje. Wesselényi Ferencz keserűen fakadt ki egy levelében: «Mint az éhebek a koncot, sokan úgy lesik, ha ki javát kaphatják.» Pedig a perlekedés akkor is költséges multság volt; évek múltak el, míg egy-egy per eldőlt, ha ugyan a felek a várankozást meg nem unták s ki nem egyeztek. A Lorántfypör 13 álló esztendeig tartott s egyezséggel végződött Zsuzsanna, igaz, jelentékeny áldozatok árán, megmentette a családi vagyon legnagyobb részét, a Lorántfjóságok szemefényét, Sárospatakot is.

Ezt a mondhatni élet-halál harcot különben már nem egyedül küzdötte végig. Mostohája halála után pár hónapra férjhez ment Rákóczy Györgyhöz, Szerencs, Lednicze és Zboró urához. Lakodalmukat

1616. április havában (18.) Sárospatakon tartották két ország nemességének részvétele mellett. Milyen országra szóló dáridó volt egy XVII. századbeli magyar főúri menyegző, arról tájékoztatnak a fennmaradt számadás könyvek. 1612-ben Thurzó Borbála nászán Nagy-Bitsén annyi volt a vendég, hogy a lovak száma 4324-re, az idegen inasoké és cselédeké 2621-re rúgott, a menyegzői ebédet 21 szakács készítette s elfogyott 234 köből liszt, 60 tehén, 140 borjú, 350 bárány, 200 disznó, 16 oldal szalonna, 1000 tyúk, 400 kappan, 400 lúd, 6000 tojás, 600 császár- és fogoly-madár, 400 nyúl, 30 őz, 2500 pisztráng, 100 galacsa, 400 menyhal, 1000 fehérhal, 60 nagyobb, 120 kisebb csuka, 15 pulyka, 20 angol tyúk, 30 bölény, 20 páva, 649 akó bor, 295 akó pálinka, 20 akó ecet. «Szarvasokat és vaddisznókat — úgymond a jegyzék — adni fog az Isten;» a többi a szegény jobbagynak kellett előteremteni izzadsága árán. Fűszerre 485 forintot adtak ki, mi a mai érték szerint körülbelül 5000 írtnak felel meg, még pedig vásároltak 100 font borsot, 50 font gyömbért, 4 font szerecsendiót, 4 font fahéjat, 1 mázsa rizst, 48 font mandulát, 6 tonna figét, másfél mázsa cukrot, 1 mázsa mazsola szőlőt, 80 font tengeri szőlőt, 80 font gesztenyét, 4 font sáfránt, 500 narancsot és 1000 citromot. A vaj, sajt, méz a belső gazdaságból került ki.

Ezek az adatok mutatják, mennyi nép sereglett össze egy főúri menyegzőre. Alkalmasint így volt a pataki várban is, ámbár nem lehetetlen, hogy a fiatal pár takarékosága határt szabott minden nagyobb költsézésnek. De bizonyos, hogy nagy hír nélkül nem esett meg. Rákóczy Szerencsre röpítette a fiatal

menyecskét, de utóbb visszatértek Patakra, ezt az ősi várat tették birodalmuk székhelyévé.

III.

Rákóczy 23 esztendő volt, a mikor mint «jó személyes ifjú úrember» Lorántfy Zsuzsannát eljegyezte. Már akkor a hír szárnyára vette nevét s Borsod főispánjává, étekfogóvá nevezte ki a király. A kik ismerték, fényes jövődőt jósoltak neki, benne látták a Tiszavidék s az elnyomott evangélikusok menedékét. A Lorántfyakkal atyafiságot tartott s ezen a réven gyakorta átjárogatott Szerencsről Patakra a magára hagyott hajadont vigasztalni; időről-időre tanácsaival is segítette a perlekedő rokonságtól zaklatott leányt. Végre egymásba szerettek s házaspár vált belőlük. Valószínű, hogy Rákóczyt nem pusztán a szeretet vezette, hanem számítás is. A XVII. század főurainak szokása szerint emelkedni akart házassága, menyasszonya által. Bár különben is gazdag volt, a Lorántfyjóságok a vidék leggazdagabb urává tették. Az előkelő és gazdag házasság mindenha népszerű módja volt az emelkedésnek, de talán soha sem annyira, mint a XVI. és XVII. században. Eszterházy Miklós, az Eszterházyak nagy hatalmának megalapítója, első nejével Dersffy Orsolyával, a Dersffy és Mágócsy javakat, a másodikkal Nyáry Krisztinával a Várday- és Nyárybirodalom jelentékeny részét s a Thurzó árvák örökségét szerezte meg. Bercsényi szintén kétszer házasodott, mind a két ízben gazdag, előkelő menyasszonyt keresett, a Homonnay- és Csáky-családból. Az első már kétszer özvegyen maradt s kora jóval megha-

ladta a vőlegényét, de a családnak utolsó, egyetlen sarja volt s ez döntött Nádasdy Tamás Kanizsay Orsolyában nem csupán a szűzies tiszta lelkű nőt szerette, hanem a Kanizsay-uradalmakat is, a melyek a család férfi-ágának kihaltával reá szállottak. Rákóczy házasságában lehetett számítás, de az a tiszta, nem felhőtlen, de mindig boldog s vonzó családi élet, mely belőle fakadt, bizonyítja, hogy frigyök nem az érdekek, hanem a szívek frigye volt

Viszonyuk mindvégig zavartalan és meleg, míg a férj halála föl nem bontotta. Keletkezését nem tanulmányozhatjuk közvetlen forrásból, mert rá vonatkozó levelezés nem maradt fenn. A XVII. században ritkaság a szerelmes levél, pedig ennek a századnak fia is tudott érezni, epedni a kedves után, bánkódni hidegségén. Néhány igazán szép lírai költemény szállott reánk ez időből, a mi tele van vágygal, érzéssel s gazdag lelki világot tükröz. De szerelmes levél csak elvétve akad. E jelenség főoka az, hogy a nő többnyire csak férjhezmenetele után kezdte meg a levelezést, a mikor már családján, birtokszerzésen, gazdálkodáson kívül más nem érdekelte s az érzelmek kizárólagos uralmát a komoly megfontolás váltotta föl. Különben szükség sem volt reá, mert a mátkaság ideje nem tartott sokáig s a vőlegény annak is java részét menyasszonya mellett töltötte. A szomszédvár, Patak és Szerencs urai között a levelezést bőségesen pótolta a személyes érintkezés gyakorisága. Rákóczy vőlegénykori világát eléggé föl-tárja egy levele, a mit 26 év múlva 1642-ben György fiának írt, mikor Báthory Zsófiát eljegyezte. «Atyai szeretetből azt adjuk tanácsul: mind most s mind

ezután tisztán igazán tökéletesen szeressed mátkádat és feleségedet, de csak úgy azért, hogy ahhoz való szereteted hazádnak, nemzetednek, kiváltképpen az Isten tisztességének szeretetét feljebb ne haladja, mert ember tanál feleséget, de Istent, nemzetet, hazát nem többet egynél.» E sorokat az öreg, hanyatló erejű fejedelem írja, de a melegség, mely leveléből árad, világot vet ifjú korának felfogására, érzelmeire is.

A szerencsi s utóbb a pataki várban nyugodtan, boldogan folyt az élet Rákóczyékát semmi mozgalom nem csábította ki a családi fészekből; barátságos, marasztaló fedél volt az, lakója nem kívánczolt ki alóla a világ zord levegőjébe. A regényes fekvésű Sárospatak abban az időben nevezetes erősség; alját a Bodrog vize mossa, köröskörül mély árok s hatalmas bástya fal védi. Az úrnő lakása a vár éjszaki részét foglalta el. A boltíves vastagfalú szobákban egyszerűség, csín, de semmi fény; tölgyfa bútor, mennyezetes ágy, a falakat és földet török szőnyeg borítja. Az ablak a Bodrog áldott vidékének arany kalászu vetéseire s a Hegyalja szőlőire nyílt. Ez a vár volt Rákóczyné legboldogabb éveinek tanúja, itt születtek gyermekei s ide tért vissza élete estéjén végig álmodni az eltűnt szép időket s nyugodtan meghalni. A kertben naphosszat elidőzött, mert a kertészkedés kedves foglalkozása volt; még a fejedelmi udvarból is vissza-vissza vágyott a pataki kert árnyas fái alá, veteményei és virágágyai közé Rákóczynak, midőn 1641-ben Patakon járt, első dolga volt Zsuzsannáját tudósítani: «Házadat, kertedet ugyan tegnap megjártam, de még eddig az kertben

igen keveset munkálkodtak; az szőlőhegy is fedve vagyon, ha az Úristen jó időt szolgáltat, hozzáfogatok az héten.»

Ha Rákóczyt a kötelesség szava elszólította családja köréből, dolga végezte után sietett haza; a pataki otthon volt az ő kedves világa. Bethlen 1619. őszén némi nehezteléssel írja Alvinczyuak, a híres kassai papnak Pozsony alól, hogy legelőször Rákóczy uram jöve haza feleségének feje fájására is avagy partusára.» Ez a ragaszkodás a hűséges és szerető feleséghez állandó nála, sőt évről-évre fokozódik. Mennél jobban elfoglalja a közügy, fárasztja az ország kormányzása, annál becsebb, drágább kincs reá nézve a nő, a ki együtt érez vele, sikerein örül, fájdalmán, csalódásaiban osztozik. Akármerre jár, feleségéhez száll első gondolatja; a vadászsákmány legértékesebb része mindig a fejedelemasszonyé. «Nekem tegnap szép multságom vala — írja egy ízben Barakonyról — csak ebéd után fogattam 90 nyulat, 3 őzet, fácánt keveset, mert nincs tanúit cenk, ma 15-öt fogattam. Ím tízet, édesem, szépeket küldtem, adja Isten, egészséggel elköltened. 3-at magam lőttem.» Más alkalommal így ír: «Az kecségét, édesem, kedvesen vöttem. Én is Pálfitól szép fácánokat, narancsokat, citromokat küldtem, édesem.» A férj gondos kézzel elhárít minden csapást, a mi a drága otthont, a szerette feleséget érhetné, sokszor bosszúságait, bánatát is eltitkolja, hogy a fejedelemasszonyt ne búsítsa. «Kérlek, édesem, ne búsulj, mert ha nyavalyád léssen a miatt, mi haszna az én életemnek is. Kérlek, édesem, békét hagyj a bánatnak. Lám az előtt másokat is te biz-

tattál s bátorítottál.» Rákóczy gyöngédsége szinte feltűnő jelenség abban a korban, a mikor az örökös tábori élet a családba is beplántálta a durvaságot, nyers szokásokat. A kornak e vétkét, mely közös tulajdonsága minden társadalmi osztálynak, csupán az egyház ostorozta kíméletlen szigorral. Pázmány Péter imádságos könyvének 1665-iki kiadásában az előszóban azt olvashatni: «Férfiak, okosan lakjatok felesétekkel s mint az asszonyi gyarlóbb edénynek tisztességet tegyetek.» Bizonyosan rájuk fért a férfiakra a komoly intés.

Rákóczyné férje ragaszkodását és figyelmét hasonló gyöngédséggel viszonzta; mondhatni egészen férjének él, akarata előtte szeghetetlen törvény. Azt tartja legnagyobb dicsőségének, hogy a fejedelmi méltóságban is engedelmes feleség tudott maradni. Míg ura távol van, naponként tudósítja egészsége s a gyermekek állapota felől, hogy ne aggódják. Ha a fejedelem látni kívánja, azonnal útnak indul, nem tartja vissza rossz idő, háború, pusztító járvány, az udvari nép készületlensége. Ilyenkor ura szinte aprólékos gondossággal jelöli ki útja irányát, a szállóhelyeket; megtisztítja, elegyengetted a köves utakat, hogy hitvesét semmi baj ne érje. Általában levelezésük hű tükre viszonyuk bensőségének, nem borúi reá semmi félreértés, semmi neheztelés árnyéka, egymásért élnek, egymás kedvét keresik. Mennél korosabbak, mennél több közös öröme, közös szomorúságra tudnak visszaemlékezni, leveleik hangja annál melegebb. A férj édes szívének szólítja nejét s tegezi, a nő kegyelmednek, szerelmes urának hívja férjét, de a tisztelet, a mit iránta érez, nem engedi

meg, hogy te-nek szólítsa. De ez nem zavarja belső életük harmóniáját Noha Zsuzsannának a maga vallomása szerint «nagyobb hajlandósága az .bánatra, hogy nem az vigasságra,» olykor-olykor áttör a komoly hangulat sűrű fellegén a jó kedvnek egy-egy sugara. Rákóczy temérdek levelet írt és siettében néha nagyon szerte hánytá betűit. A türelmes szelíd feleség tréfásan kéri: «Kérem kegyelmedet, édes Uram, hogyha lehet ne vonjon oly hosszat, mikor nekem ír, mert nagy bajjal olvasom.» A fejedelem jót nevetett rajta s ezentúl gondosabban írt. A fejedelem-asszony is elhalmozta férjét kedveskedő ajándékokkal, egyszer gyönyörű keszkendőt hímez számára s utána küldi a jenéi táborba, máskor a pataki kert terméséből remek pomagranáttal lepi meg. Rákóczy nem tud hová lenni örömeiben s kísérete oda van a csudálkozástól. Rákóczynénak nagyon jól esett az elismerés, mert egész szenvedélylyel űzte a kertészkedést. Lelkének szerelme majdnem egyenlő arányban oszlott meg családjá és kertje között.

A barátot, feleséget a szenvedés nehéz napjai próbálják meg. S Lorántfy Zsuzsanna lelki nagysága ilyenkor tündöklék legfényesebben. Igazi őrangyala a Rákóczy-háznak. A mikor férjét fejedelemnek hívják Erdélyországba, a midőn Bethlen István török segítségben bízva el akarja hódítani fejedelemségét, vagy Felső-Magyarországon harcol a vallási és nemzeti szabadságért, a hű feleség folyton oldalán van bátorító, biztató soraival; hadakat fogad, pénzt szerez s távol küzdő ura után küldi; ágyúkat öntet, lovakat vásárol s a táborba szállíttatja, a határszéli várakat fölszereli, a foglyokat elszállásolja, a szöke-

vény katonákat összefogdosztja, a portára ajándékokat készít s e mellett vezeti az egész gazdaságot. A félelem és aggodás nem bírta levetni, inkább fáradhatatlan tettvágyat ébresztett benne. Örömmel hallja a csataterőről érkező diadalhíreket s buzgó szívvel hálákat ad Istennek jóvoltáért. Néha azonban csüggedést olvas ki a fejedelem leveleiből. Ilyenkor elnyomja lelke aggodalmait s Rákóczyt fölemeli szikla hitének erejével. «Nem mondhatom, édes uram, hogy a kegyelmed állapotján sokféle gondolatom nem volna, de az én kegyelmes Istenemben bízom, ki eddig gondját viselte kegyelmednek, most sem rövidült meg az ő karjának ereje. Mit rendelt Isten felőlem, nem tudom, mind az által édes Uram, ha én halálommal is próbálná Isten kegyelmedet, mégis nem kellene kegyelmednek az Isten tiszteleti mellett való szolgálatban megállani; elhigyje kegyelmed, nem is igen érkezem most sokáig búsulni, mert sok felé kell választ tennem, az gondot pedig, valamire Isten segít, jó szívvel viselem.» Teljesen együtt érez urával, örömük, bánatjuk, reményük, csalódásuk közös. 1644-ben késő ősszel útra kel, hogy a fejedelemmel s kisebb fiával, Zsigmonddal találkozzék. A pár heti együttmulatás elfeledtette a hosszú távollét minden keservét, a háború viselés kellemetlenségeit s az ifjú Györgyről szállongó rossz híreket. Az édes anya, a családban minden vétkesnek hivatalos közbenjárója, megkérlelte a haragos apát s Rákóczy megbocsátott a meggondolatlan ifjúnak. Az engesztelő szerepre csupán a szívével gondolkodó édes anya volt alkalmas, a kinek köny és szelídség minden fegyvere; A szigorú, kemény keblű fejedelem, akit az ellenség

kíméletlennek, még a jó barát is ridegnek ismer, a ki gyermekeivel is gyakran érezte haragját, ellágyul neje előtt, nincs ereje megtagadni kérését Valóságos Isten áldása volt a családon ez az érzőszívű, okos észjárású asszony. A fejedelem politikai tehetsége és energiája egymagában, a fejedelem asszony-szívének munkája nélkül, bajosan alapította volna meg Erdélyben s a részekben a Rákóczy-ház hatalmát.

IV.

A magyar embernek az a tulajdonsága, hogy szeret szerezni, a földhöz ragaszkodik s biztos vagyonnak csak az ingatlan birtokot tekinti, szokatlan nagy mértékben volt meg Rákóczyékban. Férj és nő vetélkedett egymással a birtokszerzésben. Rákóczy hatalmas energiával, Zsuzsanna páratlan szorgalmával és takarékoságával dolgozott a családi vagyon gyarapításán. A birtokszerzésnek akkor is különböző módjai voltak: öröklés, zálogba vétel, pörlekedés és vásárlás. A vásárlás nem lehetett nehéz olyan korszakban, a mely hidat képez a termékgazdálkodásból a pénzgazdaság állapotába. A nagy uradalmak a XVII. évszázad derekán már nem bírták fedezni a főúri udvartartás nagy költségeit. Termékekben elegendet jövedelmezett a birtok, de a földesúr nem tudta búzáját, borát, termését eladni, mert a folyton tartó háborúk miatt a kereskedés megakadt. A búza köble egy forinton kelt. A megszorult főúr kölcsönhöz folyamodott, ami újabb bajjal járt, mert nem győzte adósságának 6%—10% kamatját fizetni, vagy elzálogosította egyik-másik jószágát. Wesselényiék örökös pénzzavarral küzdöttek. Midőn már hitelük

kimerült, a fényűző nádorné zálogba tette ékszereit s egész ezüstkészletét. Végtere az asztalnemű is zálogba vándorolt Lippay érsekhez. Mikor az országgyűlés idején a nádor nagy vendégséget adott, Széchy Mária zavarában az érsekhez fordult asztalneműért. Iyippyay nagy esre-hitre kiadta, de a büszke nádornénak térítvényt kellett adnia, hogy a szereket visszaszolgáltassa vagy pedig a zálogváltást fizeti le. Épen ilyen pénzsűkében volt az állampénztár is, tisztjeit és katonáit nem bírta fizetni. Wesselényit egy ízben több évi tartozásáért ingatlannal elégitette ki, a mi a nádornak csak gondját növelte. Ezért írta egy ízben a győri püspöknek, hogy «a nagy gazdagság koldussá teszen a közszolgálatban.»

Rákóczyékat közmondásszerű takarékoságuk megóvta az eladósodástól. Évről-évre szerezték az új uradalmakat s e mellett garmadával állt az arany és ezüst a pataki tárházban. Nagy könnyebbségük volt, hogy az erdélyi hadsereg és hivatalok szükségletét a Rákóczyuradalmak termékeiből fedték, míg más földes urak nem tudtak mit csinálni az évről-évre felgyülemlett gabonával. A gazdaság vezetése még fejedelemnő korában is Zsuzsanna gondja volt; mindent számon kért tisztartóitól, alkuszik a sárosi takácsokkal, hogy olcsóbban szőjjék a vásznat, a székelyhídi parasztságot ráveszi, hogy bor árába fogadja el a búzát, a lenáztatás, kendertilolás úgyszólván szeme láttára megy végbe, kertjeit a morva kertészek utasítása szerint s személyes felügyelete alatt művelik, sőt a pincékről sem feledkezik meg. Rákóczy hűségesen kezére jár a «gazdaszszonynak,» a hogy feleségét leveleiben nevezi. A

munkácsi tisztartónak meghagyja: «Az gazdasszony ha miből parancsol, azt magunkénál is inkább be igyekezed teljesíteni, bizony, könnyebben szenvedem, ha a mi parancsolatunk múlik el, mintha az övé!» Akárhol időzzék, szorgalmasan tudósítja a gazdaság állapotáról; fakad-e a szőlő rügye? lehet-e kaszálni a szénát? hányja-e fejét a gabona? Megírja, hogy Páliban 86 borjas tehenet talált, a termés egy részét a várak és udvarházak fölszerelésére fordítják, a többi része vásárra kerül. Állandó pénzforrás volt a barmokkal, apró jószággal és tojással való kereskedés. A hegyaljai dézsma-bort Lengyelországba szállították a szüret után beözönlött lengyel zsidók, pedig rengeteg mennyiséget hordott össze a jobbágy nép. A baji Eszterházy-pincében még ma is meg van egy 2035 akós hordó, mely két kisebb öcscsével a baji, neszélyi és bánhidai dézsma befogadására szolgált. Rákóczy ék dézsmabora jóval több lehetett ennél, hiszen az övék volt a Hegyalja nagyobb része s ezenkívül az Érmelléken s Erdélyben is voltak szölleik.

A gondos gazdálkodásért, a szigorú takarékoságért fősvény hírét költötte Lorántfy Zsuzsannának a világ, pedig ez a vád nagyon igazságtalan. Sem ő, sem férje nem sajnálta a pénzt, ha igazán nagy célról volt szó. A pataki iskolát ők tartották fenn, állandóan segélyezték a váradit, debreczenit, kolozsvárit és fejevárit. Háború idején megnyíltak a tárházak, hogy a sereg szükségét ne lásson. «Küldd édesem éjjel-nappal az tízezer forintot, írja a fejedelem nejének a tordai táborból, az hatezer tallért is hozasd be minél hamarébb. Most kell költenünk édesem, mást

ad az Úristen érette; csak szolgálhassunk Istenünknek, hazánknak s nemzetünknek édesem.» Különben a fejedelmi kincstárnak annyi állandó jövedelme volt, hogy a magyarországi háború egész ideje alatt nem kellett a derékpénzhez hozzá nyúlni, sőt még valamivel szaporodott.

Azonban a XVII. század főurának vagyona nem csupán ingatlan birtokból és készpénzből állt Drága kincset ért az asztalnemű, ezüstkészlet, a ruházat, a mit a menyecske hozománykép vitt férje házához. Széchy Mária ékszereit 15,000, ezüstműveit 40,000, asztalműjét 10,000 írtért zálogosította el, a mi napjainkban tízszeres értéknek felel meg. Thurzó György egy-egy leányával 120—150,000 forint értékű hozományt adott, családi kincstára pedig a harmadik menyegző után még oly gazdag maradt, hogy csupán ezüstjét 2000 márkára becsülték. Néhány adat feltünteteti egy főúri kincstár mesés gazdagságát Thurzó Borbála hozományában volt egy nyakbavető s 5 drágábbnál drágább násfa, az egyikben 13 gyémánt, 41 rubint, 16 gyöngyszem volt; 8 arany lánc, 1 arany öv, 13 gyűrű, 1 aranyozott mosdó medence, 1 aranyozott kivert kanna, 9 pohár, 1 aranyozott csésze, 10 ezüst tál, 2 tonnás tál, 12 ezüst tányér, ugyanannyi sávosan aranyozott kés és villa, 1 aranyozott mosdó medence, aranyozott födeles pohár, egybejáró aranyozott vert kupa, szőlőgerezd alakú pohár. Hasonló a fényűzés a ruházatban. Thurzó Borbála 24-féle szoknyát vitt magával a bitsei háztól, például egy meggyszínű sima bársonyszoknya, fejr gyöngyös prémmel, az aljakat renddel, az elei négygyei prémezett, — ehez egy fekete bársony virágos hosszú janker, virágos vont

bélelt az ujja és az elei, melyben vagyon boglár nyolczvannégy, mindegyik boglárban egy rubint s két gyöngyszem; — egy sárga virágos vont arany szoknya hosszú újjá két renddel paszománttal prémezett; egy tengerszínű virágos bársonyszoknya, rövid arany paszománnal, az alja hét renddel s az elei tízzel prémezett A vele adott subák száma 14, hét téli, hét nyári, 3 stucli, 9 gyöngyös főkötő, 7 fejdísz, 8 süveg, egy sereg fehérruha, aranynyal varrott selyem lepedő, fátyol, 66 selyem kamuka abrosz, 190 asztalkendő stb.

E töredékes leírásból is láthatni, milyen fényt üzött a magyar nemesség drágaságban, ruhában, mekkora érték hevert gyümölcstelenül egy ilyen családi kincstárban. De e jelenség magyarázatául meg kell jegyeznünk, hogy ez időtájt még nincsen pénzintézet, mely a letétbe helyezett pénzt kezelné, hiányzik a közhitei. A városok szorgalmas, takarékos, kézműves polgársága is ládába gyűjti veritéke gyümölcsét vagy drágaságokat vásárol rajta, a forgalom ritkán látja hasznát. Bár a felfedezett ércerekből hajószámra özönlik az ó-világba Amerika aranya és ezüstje, az ott reked a nyugati iparúzó népeknél, a tengertől elzárt magyar nem érzi hatását A XVII. század nagy gazdatalentumai nálunk még a régi eszközöket használják. Rákóczyék is ezen az úton járnak, szerzik össze óriás vagyonukat. Ez a felhalmozott óriás vagyon, a rengeteg uradalmak jövedelme tette lehetővé, hogy a fejedelmi udvar pótolja magyar földön a rég hiányzó királyi udvar fényét

V.

Lorántfy Zsuzsannát élete vége felé sok csapás érte; 1648-ban meghalt a fejedelem, négy évre rá ifjabbik fia Zsigmond követte. Utóbb Györgyöt is veszélybe sodorta a lengyel háború, elveszte fejedelemségét s földönfutóvá lett. A gyászoló özvegy és kesergő anyja sebhedt szívvel adja meg magát sorsának: «Megérdemelj ük Isten ostorát, mert megsokasodtak a mi sokféle gonoszságink», írta menyének. Látnia kellett fejedelmi háza hatalmának összeomlását, a miért egész életében hangya szorgalommal fáradott Csalódva, de Isten akaratán megnyugodva hunyt el 1660. április 18-án, ugyanaz nap, a melyen szerette férjével 44 év előtt egybekelt. Nyugalma nem lehetett háborítatlan, kegyeletlen kezek feltörték koporsóját s szétszórták drága hamvait. De neve, emléke örök^ időkig él. A nagy nők hatása hasonlít a sivatag folyójához; időnként el-eltemeti a sivár korszellem homokja, de újra meg újra előtör a mélyből, hogy öntözze és termékenyítse az egymásra következő nemzedékek gondolkodását, lelki életét